ირინე ვარშალომიძე
ისტორიის დოქტორი, ბათუმის შოთა რუსთაველის
სახელმწიფო უნივერსიტეტის ნიკო ბერძენიშვილის
ინსტიტუტის ისტორიისა და არქეოლოგიის
განყოფილების უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
Irine Varshalomidze
PhD in History, Senior Researcher,
Department of History and Archaeology,
Niko Berdzenishvili Institute,
Batumi Shota Rustaveli State University

მონეტები ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტიდან

COINS FROM KHELVACHAURI MUNICIPALITY

აბსტრაქტი. ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ისტორიის კვლევისთვის მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ნუმიზმატიკური მონაპოვარი. აღნიშნული კუთხით დიდ ინტერესს იწვევს არაბული მონეტების განძი, რომელიც შემთხვევით აღმოჩნდა 2004 წელს დაბა ხელვაჩაურში, მოქალაქე ზ. ზაქარაძის საკარმიდამო ნაკვეთში. მონეტები იმავე წელს ბათუმის არქეოლოგიის მუზეუმმა შეისყიდა. განძი შედგება 150 ვერცხლის ფულისაგან, რომელიც VIII-IX საუკუნეებით თარიღდება.

ხელვაჩაურის განძის შესწავლამ დაადასტურა, რომ ჭოროხის ქვემო წელში ადრეშუასაუკუნეებში ფულადი მეურნეობა, აღებ-მიცემობა და სავაჭრო ურთიერთობები განვითარების მაღალ საფეხურზე იდგა.

საკვანძო სიტყვები: ხელვაჩაური, ნუმიზმატიკა, არაბული მონეტები, ზარაფხანა.

Abstract - Important information for exploring history of Khelvachauri Municipality is provided by findings of numismatics. In the said direction, big interest is caused by the treasure of Arabic coins, which was accidently discovered in urban-type settlement, in home territory of citizen Z. Zakharadze, in 2004 – the same year it was purchased by Archeological Museum. The treasure consists of 150 silver coins, which were produced in VIII-IX centuries.

In the middle of 12th century, the Arabs came to the Caucasus. They invaded eastern Georgia, and marched to the west several times. New political conjuncture caused changes in economic one. Arabic currency appeared on the Georgian markets. The most

popular ones were Kufic coins in our region. There were revealed 4 hoards of coins dated back to 8th-9th cc, which had invaluable worth from scientific point of view. The hoard proved the fact that Arabic coins had dominated throughout the south-western Georgia from early 9th century.

Exploring the treasure of Khelvachauri confirmed that production of money, inner and international trading was on high stage of developing in lower region of river Chorokhi.

Key words: Khelvachauri, Numismatica, Arabic Coins, Mint.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის ისტორიის კვლევისთვის მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ნუმიზმატიკური მონაპოვარი. აღნიშნული კუთხით დიდ ინტერესს იწვევს არაბული მონეტების განძი, რომელიც შემთხვევით აღმოჩნდა 2004 წელს დაბა ხელვაჩაურში, მოქალაქე ზ. ზაქარაძის საკარმიდამო ნაკვეთში. მონეტები იმავე წელს ბათუმის არქეოლოგიის მუზეუმმა შეისყიდა. განძი მუზეუმის ფონდებში მთლიანი სახით შევიდა. გატარებულია VI: 04-39 ნომრით. იგი შედგება 149 მთლიანი მონეტისგან და 1 მონეტის ნატეხისგან. მონეტებთან ერთად განძში შედიოდა ვერცხლის ბეჭედი (დიამეტრი = 2.1 სმ) და ორი ვერცხლისავე საკიდი. განძი თიხის ქოთანში იყო მოთავსებული (ქოთნის სიმაღლე = 10 სმ, პირის დ. = 6 სმ, ტანის დ. = 12 სმ, ძირის დ. = 8.5 სმ, ხუფის დ. = 2.2 სმ). 149 მონეტა მთლიანი სახითაა წარმოდგენილი, 1 კი ნატეხს წარმოადგენს.

განძში შემავალი მონეტების განაწილება რეგიონებისა და ზარაფხანების მიხედვით შემდეგნაირია: სავადი (სამხრეთი ერაყი) (105 დირჰემი – საერთო რიცხვის 70.5%): ალ-ბასრა (4, 2.7%), ალ-ქუფა (4, 2.7%), მადინათ ასსალამი (97, 65.1%); ალ-ჯაზირა (ზემო მესოპოტამია) (2, 1.3%): არ-რაფიკა (2, 1.3%); ჯიბალი (სპარსეთის ერაყი) (26, 17.4%): ალ-მუჰამმადია (26, 17.4%); სეჯესთანი და ქირმანი (3, 2.0%): მადინათ ზარანჯი (1, 0.7%), ქირმანი (2, 1.3%); ხორასანი(9,6.0%): მადინათ ნისაბური (1,0.7%), მადინათ ბალხი (7,4.7%), მადინათ მარვი (1, 0.7%); მავერანნაჰრი (1, 0.7%): მადინათ სამარკანდი (1, 0.7%); არმინია (3, 2.0%): არრანი (№3, 2.0%). სახალიფოს სხვა რეგიონების ზარაფხანები განძში წარმოდგენილი არ არის. თვალში საცემია სავადში (ძირითადად, მადინათ ას-სალამში) მოჭრილი მონეტების სიჭარბე. განძში შემავალ პრაქტიკულად ყველა მონეტაზე (გადატეხილის ჩათვლით) (მოჭრის) თარიღი საკმაოდ სარწმუნოდ იკითხება; ყველაზე ადრეულია ჰ. 132 წლით დათარიღებული ქუფაში მოჭრილი დირჰემი, გვიანდელი – ჰ. 199 წლით დათარიღებული მადინათ ას-სალამის ორი დირჰემი. განძის ჩაფლობაც ჰ. 199 წლის შემდგომი პერიოდით უნდა დათარიღდეს; სახეზეა ჰიჯრის 160-

იანი და 180-იანი წლებით დათარიღებული დირჰემების სიჭარბე. საფიქრებელია, რომ ამ წლებში სახალიფოს შესაბამისი ზარაფხანები უფრო ინტენსიურად მოქმედებდა; ანდა, აღნიშნულ ათწლეულებში ადგილობრივ ბაზარზე ქუფური დირჰემი უფრო აქტიურად შემოდიოდა (ფაღავა, ვარშალომიძე, თურქია, 2014:85-96; ფაღავა, ვარშალომიძე, თურქია, 2016:58).

VII საუკუნის შუა ხანებში კავკასიაში არაბები გამოჩნდნენ. მათ დაიპყრეს აღმოსავლეთ საქართველო, დასავლეთი კი რამდენჯერმე დალაშქრეს. პოლიტიკურ კონიუნქტურას თან მოყვა თავისი ეკონომიკური ურთიერთობებიც. საქართველოს სამონეტო მიმოქცევაში შემოდის არაბული საფასეები. ჩვენს რეგიონში გარდა ხელვაჩაურის განძისა, აღმოჩენილია ქუფური მონეტების სამი განძი:

1. 1907 წელს ლაზისტანში, არხავეს მახლობლად, მაშინდელი რუსეთ-თურქეთის საზღვართან აღმოჩნდა 300 მონეტა, რომელიც წარმოადგენდა ომაიანებისა და აბასიანების საფასეებს. მათგან 10 ცალი ოქროს იყო, დანარჩენი – ვერცხლის. მონეტები, ე. პოხომოვის განსაზღვრით, მოჭრილია შემდეგ ქალაქებში: მედინეთ-ას-სელამი - 100; მუჰამმადია - 40; არმინია - 20; რამდენიმე კი კუფას, ბარსას, არრანის, მაადენ-ბაჯუნეისის, ბალხის, ჯეის, ვასითის, სიჯისტანის, ზარანჯის, აფრიკიას, ქაბუნის, ქარუნ-აბადის, რეის, ისტარხის, ქირმანიის ზარაფხანებშია მოჭრილი. მონეტების ემისიის წლებია ჰიჯრის 105-196 წწ. რომელიც შეესაბამება გრიგორიანული კალენდრის 723-811 წლებს (Похомов,1970:50-51; Похомов , 1926: 46. №80).

2. ჭოროხის განძი - აღმოჩნდა მდინარე ჭოროხზე 1959 წელს ბათუმის მახლობლად. განძი გაიფანტა, გადარჩა მხოლოდ ერთი მონეტა, რომელიც ინახება საქართველოს ეროვნულ მუზეუმში.

3. გასული საუკუნის 90-იანი წლების ბოლოს ჩოხატაურის მუნიციპალიტეტის სოფელ ზოტში აღმოჩნდა არაბული მონეტების განძი, რომელიც VIII-IX საუკუნეებით თარიღდება. იგი დამარხული ყოფილა დიდი ქვის ქვეშ. ბათუმის არქეოლოგიურ მუზეუმში შემოვიდა 12 ცალი და თიხის ჭურჭლის ძირი. მონეტები მოჭრილია სახალიფოს სხვადასხვა ქალაქში (ფაღავა, თურქია, ვარშალომიძე, 2013:60-69; ფაღავა, თურქია, ვარშალომიძე, 2016:11-16).

აღსანიშნავია, ოთხივე განძი საკმაოდ კომპაქტურ ტერიტორიაზეა ჩამალული _ არქაბის, ჭოროხისა და ხელვაჩაურის განძები ზღვისპირა (უშუალო ჰინტერლანდის ჩათვლით) ზონაშია განლაგებული, (არქაბიდან ხელვაჩაურამდე) სანაპიროს დაახლოებით 40 კმ-იანი ზოლის გაყოლებაზე; ხოლო გურიაში ნაპოვნი ზოტის განძი ქვეყნის სიღრმეშია (ხელვაჩაურიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთი მიმართულებით), მაგრამ სანაპიროს 50 კმ-ზე მეტად მაინც არ არის დაშორებული. ხსენებული განძების, როგორც ერთობლიობის, განხილვას, მივყავართ საგუ-

ლისხმო დასკვნამდე - ფაქტობრივი მონაცემების საფუძველზე, შესაძლებელია, შემოვხაზოთ საქართველოს ტერიტორიაზე ქუფური საფასის აქტიური მიმოქცევის კიდევ ერთი რეგიონი - გურია-აჭარა-ლაზეთი. აღნიშნული მოსაზრება ეწინააღმდეგება აქამდე (ი. ჯალაღანიას მიერ) გამოთქმულ კონცეფციას, რომლის თანახმადაც, ადრეულ შუასაუკუნეებში საქართველოში ქუფური საფასე, ძირითადად, საქართველოს აღმოსავლეთ ნაწილში მიმოიქცეოდა, კერძოდ კი, 1) თბილისსა და მის შემოგარენში (თბილისის საამირო, საამიროს ტერიტორიული ბირთვი) და 2) ჰერეთში (დღევანდელი საინგილოს ტერიტორიის ჩათვლით). რაც შეეხება ქვეყნის დასავლეთ რეგიონებს, იქ ქუფური მონეტების მხოლოდ ცალკეული და, ი. ჯალაღანიას აზრით, შემთხვევითი აღმოჩენებია ცნობილი (ჯალაღანია, 1973: 70-71; Джалагания, 1979:48-49). არქაბისა (ლაზეთში, 200-ზე მეტი მონეტა) და ჭოროხის (აჭარა) განძების გადანახვის ფაქტებს კი მკვლევარი ნაკლებ ყურადღებას უთმობს, და თვლის, რომ ქუფური მონეტების საქართველოს შესაბამის რეგიონში მოხვედრა ტრაპიზონის გავლით ბიზანტია-სახალიფოს საგარეო ვაჭრობას უნდა უკავშირდებოდეს - ისინი ,,შესაძლოა, აქ სულ სხვა გზით მოხვდა“ (ჯალაღანია, 1973:75-76; Джалагания, 1979:55). ვთვლით, რომ აღნიშნული კონცეფცია უნდა გადახალისდეს. საკმაოდ შეზღუდულ ტერიტორიაზე ოთხი საკმაოდ მსხვილი (ოთხიდან სამი მაინც 150-200 დირჰემს შეიცავდა) განძის კონცენტრაცია, ეჭვს არ ტოვებს, რომ ქუფური საფასე საქართველოს დასავლეთ, სამხრეთ-დასავლეთ რეგიონებშიც მიმოიქცეოდა, კერძოდ, გურია-აჭარა-ლაზეთში. IX საუკუნის პირველი მესამედისთვის შესაძლებელია, ვივარაუდოთ ფულადი ურთიერთობების უკვე საკმაოდ მაღალი დონე საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილშიც. სახეზეა სახალიფოსა თუ ლიხს-აღმოსავლეთით მდებარე ქართულ რეგიონებთან გურია-აჭარა-ლაზეთის კავშირების ინტენსიურობის ნუმიზმატიკური დადასტურება.

ხარიტონ ახვლედიანის მუზეუმში დაცულია 7 ქუფური მონეტა. მათგან 6 აბასიანთა (3 მოჭრილია მადინათ ას-სელამში, 1 ალ-მუჰამადიაში, 1 არმინიაში და 1 ტაბარისტანში) და 1 ომაიანების დირჰემია (მოჭრილი ვასითში) (ვარშალომიძე, ძნელაძე, 2021:303-309), რაც კიდევ ერთჯერ ადასტურებს აღნიშნულის მიმოქცევას სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში.

ჭოროხის აუზი, მისი ქვემო წელი, მსოფლიო ოიკუმენის მეტად საინტერესო რეგიონთა რიგს განეკუთვნება, იგი ითვლება უძველეს მეტალოგენურ კერად, რომელსაც მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა ანატოლიურ ცივილიზაციებთან. მომდევნო ეპოქებისთვის კი – ეგეოსურ სამყაროსთან. არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით დასტურდება, რომ ჭოროხის აუზი წარმოადგენდა დასავლურ-ქართული ტომობრივი კოლხური კულტურის აკვანს. აქვე წარმოიშვნენ ადრესახელ-

მწიფოებრივი გაერთიანებები დიაოხისა და კოლხას სახით. განსაკუთრებულია აქ მოსახლე კოლხური ტომების წვლილი რკინის მეტალურგიის განვითარების საქმეში. საკვლევმა ტერიტორიამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა კოლხეთის სამეფოს ფორმირების პროცესში. ამ ადგილებში გადიოდა კლასიკურსა და ელინისტურ ხანაში ანტიკურ-ბერძნულ სამყაროსთან დამაკავშირებელი საზღვაო თუ სახმელეთო გზები. რომაული ხანისათვის იგი წარმოადგენდა აღმოსავლეთ რომის იმპერიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ფორპოსტს. გონიო-აფსაროსის ციხესიმაგრეში გამაგრებული ყოფილან რომაული გარნიზონები. წინა ეპოქების მსგავსად ამდროისთვის ჭოროხის ქვემო წელი წარმოადგენდა ადგილობრივი მოსახლეობისა და რომის იმპერიასთან დაკავშირებული პროვინციების მნიშვნელოვან საკონტაქტო ზონას. უახლესი აღმოჩენების მიხედვით დასტურდება, რომ მსოფლიო ისტორიულ პროცესებში აქტიურად არის ჩართული აფსაროსის შემოგარენში მცხოვრები მოსახლეობაც. ამ მიმართულებით აღსანიშნავია სოფელ მახოს, კაპანდიბის, სატეხიის, ზანაქიძეების და მახვილაურის აღმოჩენები (კახიძე, შალიკაძე, ფარტენაძე, 2015). იგივე ითქმის მომდევნო ეპოქების, განსაკუთრებით კი ადრეშუასაუკუნეების მიმართ. ჭოროხის ქვემო წელი საქართველოს ზღვისპირეთის სხვა მეზობელი რაიონების მსგავსად ამ ეპოქებისათვის საერთაშორისო ომებისა თუ სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობების ასპარეზად ქცეულა. ამის ნათელი დადასტურება უნდა იყოს ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის სოფელ კაპანდიბში აღმოჩენილი ქუფური მონეტების განძი (ფაღავა, ვარშალომიძე, თურქია, 2016:59-60).

გამოყენებული ლიტერატურა:

ვარშალომიძე, ძნელაძე, 2021: - ვარშალომიძე ი., ძნელაძე ნ., ხარიტონ ახვლედიანის სახელობის აჭარის მუზეუმში დაცული მონეტების კატალოგი, ბათუმი

კახიძე, შალიკაძე, ფარტენაძე, 2015: - კახიძე ა., შალიკაძე თ., ფარტენაძე თ., ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის საგანძური, ბათუმი.

ფაღავა, ვარშალომიძე, თურქია, 2014: - ფაღავა ი., თურქია ს., ვარშალომიძე ი., ქუფური მონეტების განძი ხელვაჩაურიდან (აჭარა), წინასწარი მონაცემები, იბერია – კოლხეთი, 10, თბილისი

ფაღავა, ვარშალომიძე, თურქია, 2016: - ფაღავა ი., ვარშალომიძე ი., თურქია ს., ქუფური საფასეების მიმოქცევა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოში, ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები VI, ბათუმი.

ფაღავა, ვარშალომიძე, თურქია, 2013: - ფაღავა ი., ვარშალომიძე ი., თურქია ს., ქუფური მონეტების განძი ზოტიდან (გურია). - ბათუმის არქეოლოგიური მუზეუმის შრომები, V.

ჯალაღანია, 1976: - ჯალაღანია ი. საქართველოს სამონეტო განძები, I. თბილისი: მეცნიერება.

ჯალაღანია, 1973: - ჯალაღანია ი., ქუფური მონეტების მიმოქცევა VIII-X სს. საქართველოში, - მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების სერია, 4

Джалагания, 1979: - Джалагания И., Иноземная монета в денежном обращении Грузии V-XIII вв., Тбилиси.

Похомов 1970: - Похомов Е., Монеты Грузии, Тбилиси.

Похомов 1926: - Похомов Е., Монетные клады Азербайджана и Закавказья, Труды общества обследования и изучения Азербайджана, випуск 3. Баку.

ხელვაჩაურის განძი:

1

2

3

4

1. არაბული დირჰემი
2. ვერცხლის ბეჭედი
3. თიხის ქოთანი
4. ვერცხლის საკიდები